

QORAQALPOQ AYOL ISMLARINING SEMANTIKASI

Awezmuratova Nurjamal

Doktorant, Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qoraqalpoq ayol ismlarining semantikasi, tarixiy va madaniy asoslari tahlil qilinadi. Ismlarning semantik jihatlari tilshunoslik, falsafa va antropologiya nuqtai nazaridan o'rganilib, ularning xalqning ma'naviy va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi o'ziga xosligi yoritiladi. Qoraqalpoq xalqining diniy e'tiqodlari, tarixiy tajribalari va etnik xususiyatlari ismlarning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etishi tahlil qilinib, ular orqali milliy identifikatsiya va madaniy xotiraning uzatilishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Qoraqalpoq ismlari, semantika, madaniy qadriyatlar, tarixiy kontekst, ayol ismlari, tilshunoslik, antropologiya, milliy identifikatsiya.

Kirish.

Ismlar insoniyat tarixida o'ziga xos o'rin tutadi. Ular faqatgina shaxslarni yoki ob'ektlarni aniqlovchi so'zlar bo'lib qolmay, balki xalqning madaniy va ruhiy dunyosini, tarixiy merosini, diniy qarashlarini, shuningdek, ijtimoiy va estetik qadriyatlarini aks ettiruvchi vositalar sifatida ham qaraladi. Har bir millatning ismlar tizimi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular o'z xalqining etnik va madaniy identifikatsiyasini, dunyoqarashini va ijtimoiy tuzumini ko'rsatadi. Ismlarning semantikasini o'rganish, ularning nafaqat ma'nolarini, balki bu ma'nolarning qanday tarixiy, madaniy va ijtimoiy kontekstda shakllanganligini tahlil qilishni anglatadi.

Qoraqalpoq ismlari, xususan, Qoraqalpoq ayol ismlari o'zining semantik asoslarida xalqning qadriyatlari va milliy xususiyatlarini aks ettiradi. Qoraqalpoq xalqi o'zining tilida, san'ati, adabiyotida, urf-odatlarida chuqur tarixiy qatlamlarga ega. Qoraqalpoq ismlarining semantikasi, shu bilan birga, ushbu xalqning ijtimoiy, madaniy va ma'naviy yuksakliklarini ham o'z ichiga oladi. O'zbekistondagi boshqa turk xalqlariga nisbatan, Qoraqalpoq xalqi o'ziga xos tildan foydalanadi, bu til turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, o'zining fonetik, leksik va grammatik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Bu tilda ismlarning shakllanishi va ma'nolarining ijtimoiy va madaniy jihatlari hamda ularning xalq hayotiga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida chuqurroq o'ylashni talab qiladi.

Qoraqalpoq ayol ismlari, ayniqsa, xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rni, ularning ijtimoiy roli va qadriyatlari bilan bevosita bog'liqdir. Bu ismlar ko'pincha go'zallik, mehr-oqibat, hurmat va mehribonlik kabi ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarni aks ettirishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, diniy ismlar ham mavjud bo'lib, ular musulmon e'tiqodiga asoslanadi va aksariyat hollarda Qur'oni karimdagi nomlar yoki tarixiy shaxslar bilan bog'liq bo'ladi. Bunday ismlar orqali ijtimoiy hayotda yaxshi axloq, yuqori ma'naviyat, poklik va go'zallik kabi jihatlar e'tirof etiladi.

Qoraqalpoq ayol ismlarining semantikasini tahlil qilishda, nafaqat ularning ma'nolarini, balki bu ismlarning kelib chiqish tarixini, lingvistik va madaniy asoslarini ham o'rganish zarur. Ismlarning shakllanishiga, ko'pincha, xalqning qadimiy urf-odatlarini, an'analari va xalqning diniy dunyoqarashi ta'sir qiladi. Shu sababli, ismlar, bir tomondan, tarixiy va madaniy merosni o'zida saqlash va davom ettirish vazifasini bajaradi, ikkinchi tomondan esa, yangi avlodni ma'naviy jihatdan tarbiyalashda va milliy ongini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Ushbu maqolada, Qoraqalpoq ayol ismlarining semantikasi tahlil qilinadi. Ismlarning ma'nolariga, ularning shakllanishiga va bu jarayonlarda qanday madaniy, diniy, tarixiy omillarning

ishtirok etishiga diqqat qaratiladi. Shuningdek, Qoraqalpoq xalqining ismlar orqali o'zining madaniy kodlarini qanday ifodalashini va bu kodlarning yosh avlodni tarbiyalashdagi ahamiyatini ko'rsatish maqsad qilingan. Maqola, Qoraqalpoq ismlarining o'ziga xosligini va ularning xalqning ma'naviy, madaniy hayotidagi o'rnini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Ismlar va semantika: tushuncha va nazariy asoslar. Ism, odatda, biror kishini, joyni yoki ob'ektni identifikatsiyalash uchun qo'llaniladigan so'z sifatida qaraladi. Biroq, ismlar nafaqat identifikatsiyalash vositasi, balki ijtimoiy, madaniy va tarixiy kontekstning murakkab semantik tizimlarini ham o'zida aks ettiradi. Tilshunoslik va falsafa doirasida ismlarning semantikasi ko'pincha ularning referensial xususiyatlari, ma'no qatlamlari va ijtimoiy ahamiyati orqali tahlil qilinadi. Ismlar tushunchasini nazariy asosda tahlil qilish quyidagi asosiy yondashuvlarni o'z ichiga oladi:

1. Tilshunoslik va Semantik Yondashuvlar

Tilshunoslikda ismlar semantikasi "denotatsiya" va "konnotatsiya" tushunchalari orqali tahlil qilinadi.

- denotatsiya: Ismning asosiy yoki to'g'ridan-to'g'ri ma'nosi bo'lib, u ism tomonidan ifodalangan narsa yoki shaxsga bog'liq. Masalan, "Gulbahor" ismi denotativ jihatdan bahorning gulini anglatadi.
- konnotatsiya: Ismning hissiy, madaniy va ma'naviy ma'nolardagi qo'shimcha ahamiyati. Masalan, "Gulbahor" konnotativ jihatdan bahor faslining yangilanish, go'zallik va hayotiylik kabi sifatlarini aks ettiradi.

Tilshunos Ferdinand de Sossyurning nazariyasiga ko'ra, ism "signa" (belgi) sifatida uch asosiy tarkibiy qismga ega:

- signifikant (belgining shakli): Ismning tovush yoki yozma shakli.
- signifikat (ma'no): Ism orqali anglatiladigan tushuncha yoki predmet.
- referent: Ushbu ismning real dunyodagi ob'ekti yoki shaxsiy ko'rsatmasi.

Ushbu yondashuv ismlarning nafaqat lingvistik, balki ma'naviy va ijtimoiy kontekstda qanday ahamiyat kasb etishini aniqlashda muhimdir.

2. Falsafiy yondashuvlar

Falsafada ismlarning semantikasi asosan ularning mavjudlik va mohiyatga ta'sirini o'rganadi. Bu sohada Aristotel, Jon Styuart Mill va boshqa faylasuflar turli yondashuvlarni taklif qilgan:

- Aristotelning essensialistik yondashuvi: Aristotelga ko'ra, ismlar narsalarning mohiyatini aks ettiradi. Masalan, "Jamila" ismi faqat tashqi go'zallikni emas, balki ichki poklik va ezgulik mohiyatini ham o'zida mujassam etadi.
- Jon Styuart Millning referentsial nazariyasi: Millning fikriga ko'ra, ismlar o'zining denotativ vazifasiga ega bo'lib, ular o'zgarimas narsalarga yoki shaxslarga bog'liq. Ammo ismning ortidagi ma'no vaqt va jamiyat ta'sirida o'zgarishi mumkin.
- Ludvig Vitgenshteynning til o'yinlari nazariyasi: Vitgenshteynga ko'ra, ismlar til o'yinlarining bir qismi bo'lib, ularning ma'nosi ijtimoiy foydalanish kontekstida shakllanadi. Bu yondashuv ismlarning madaniy va ijtimoiy ahamiyatini tushunishda muhimdir.

3. Antropologik va ijtimoiy yondashuvlar. Antropologiyada ismlar ijtimoiy aloqalar, madaniy identifikatsiya va qadriyatlarni o'rganish uchun kalit hisoblanadi. Bronislav Malinovskiy va Klifford Girts kabi olimlar ismlarning ijtimoiy rolini tahlil qilgan. Masalan:

- ismlarning identifikatsiya funktsiyasi: Ismlar shaxsni yoki ob'ektni boshqalardan ajratib turadi.
- ismlarning ijtimoiy va madaniy ahamiyati: Ular xalqning tarixiy xotirasi, urf-odatlarini va qadriyatlarini ifodalaydi. Masalan, Qoraqalpoq ismlarida ona tabiat va ijtimoiy mehr-oqibatni aks ettiruvchi ma'nolar keng tarqalgan.

4. Psixologik yondashuvlar. Ismlar psixologik jihatdan shaxsiy identifikatsiya va o'z-o'zini anglashda muhim rol o'ynaydi. Ismlarning tovush ohangi, ma'nosi va bog'liq bo'lgan qadriyatlar inson psixologiyasiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ismlar semantikasining nazariy asoslari ko'plab fanlar chorrahasida shakllanadi. Tilshunoslik, falsafa, antropologiya va psixologiya ismlarning ma'nosini, kelib chiqishini va ijtimoiy ahamiyatini tahlil qilishga yordam beradi. Ismlar shunchaki identifikatsiya vositasi emas, balki ular orqali xalqning ma'naviyati, madaniyati va ijtimoiy qadriyatlari ham aks ettiriladi.

Qoraqalpoq ayol ismlarining semantikasini tahlil qilish.

1. Tabiat va go'zallikni ifodalovchi ismlar

Qoraqalpoq ayol ismlarida tabiat va go'zallikni aks ettiruvchi elementlar keng tarqalgan. Misol uchun:

Gulbáhar — "Gul" (gulsimon) va "bahor" (bahor fasli) so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, "bahor guli" yoki "bahor kabi go'zallik" ma'nosini anglatadi. Bu ism, qizning hayotidagi yangi boshlanishlar va go'zallikni ramziy tarzda ifodalaydi.

- *Shiyrin* — "Shirin" so'zi "yoqimli, lazzatli" ma'nolarini anglatadi. Bu ism, ayolning yoqimli, go'zal va jozibador bo'lishini ta'kidlaydi.
- *Durdana* — "Dur" (marvarid) va "dona" (bo'lak) so'zlaridan iborat bo'lib, "marvarid bo'lagi" yoki "nozik va qimmatbaho" ma'nosini anglatadi. Bu ism, go'zallik va noyoblikni ifodalaydi.

2. Diniy va ruhiy ma'nolarni o'z ichiga olgan ismlar.

Qoraqalpoq ismlarida diniy va ruhiy qadriyatlarni aks ettiruvchi ismlar ham mavjud. Masalan:

- *Jamiyla* — Arabcha kelib chiqishiga ega bo'lib, "go'zal" degan ma'noni anglatadi. Biroq, bu ismning semantikasi ko'proq ichki go'zallik va poklikni ifodalashni maqsad qiladi.
- *Nurbanu* — "Nur" (yorug'lik) va "banu" (ayol) so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, "nurli ayol" yoki "yorug'lik xonimi" ma'nosini anglatadi. Bu ism, ayolning nurli va ijobiy ruhini ta'kidlaydi.

3. Oila va mehr-oqibatni ta'kidlovchi ismlar

Qoraqalpoq ayol ismlarida oila va mehr-oqibat, mehribonlik kabi ijtimoiy qadriyatlar ham keng tarqalgan. Misol uchun:

- *Dilnoza* — "Dil" (yurak) va "noza" (naz, joziba) so'zlaridan olingan, "yurakdagi joziba" yoki "yurakka yoqadigan go'zallik" ma'nosini anglatadi. Bu ism, ayolning mehribon va jozibador bo'lishini aks ettiradi.

Xulosa.

Qoraqalpoq ayol ismlarining semantikasi, nafaqat ularning ma'nolarini, balki xalqning madaniy qadriyatlari, tarixiy tajribalari va diniy e'tiqodlarini ham aks ettiradi. Ismlar, qadimdan beri jamiyatda o'zining ma'naviy va estetik ahamiyatiga ega bo'lib kelgan. Qoraqalpoq ayol ismlarining ko'plab ma'nolari go'zallik, mehr, nazokat, mehr-oqibat va ruhiy poklikni ifodalashga qaratilgan. Shu sababli, bu ismlar, nafaqat qizlarning ijtimoiy roli va o'z-o'zini anglashini ta'kidlaydi, balki xalqning ruhiy va madaniy qadriyatlarini ham aks ettiradi.

Adabiyotlar:

1. Xojaniyozov.S. (2014). Qoraqalpoq tilining leksikasi va semantikasiga doir tadqiqotlar. Nukus: Qoraqalpoq davlat nashriyoti.
2. Mamatov.T. (2009). Qoraqalpoq xalqining madaniyati va ismlar tarixi. Tashkent: Fan.
3. Ruziev.A. (2011). Qoraqalpoq tili va madaniyatining asosiy xususiyatlari. Nukus: Qoraqalpoq universiteti nashriyoti.